

ՀՏԴ 82.09

Գրականություն

Լուսյա ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ**«Մատենադարան» Մ. Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի գիտահետազոտ-
տական ինստիտուտի հայցորդ****E-mail: harutyunyanlusya@gmail.com**

**ՀԱԿՈՒ ՊԱՐՈՆՅԱՆԻ «ԹԱՏՐՈՆ. ԲԱՐԵԿԱՍ
ՄԱՆԿԱՆՑ»-Ի ՍՏԵՂԾՄԱՆ
ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԱԶԳԱՅԻՆ
ՄԱՆԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ԱՌՀԱՎԱՏՉՅԱ**

Հոդվածում հեղինակը ներկայացնում է 1876 թվականին Կ. Պոլսում՝ Հակոբ Պարոնյանի խմբագրած «Թատրոն. Բարեկամ մանկանց»-ի ստեղծման դրդապատճառների հանգամանալից քննությանն ու պարբերականի թողած ազդեցությանը արևմտահայ մանկապատանեկան գրականության համապատկերում:

Հոդվածագիրը շեշտադրում ու երևան է հանում պատմական հանգամանքների բերումով Կ. Պոլսում ապրող արևմտահայ երեխաների հայրենասիրական դաստիարակության համար ստեղծված անբարենպաստ պայմաններն ու խոչընդոտները, որոնք անմիջական հետևանքն էին հայերի հանդեպ Թուրքիայի վարած անմարդկային քաղաքականությանը: Զուգահեռաբար քննվում է Պարոնյանի՝ մանկագրությամբ ասպարեզ գալու ամենահիմնական դրդապատճառները և թե ի՞նչ հանգամանքներով է պայմանավորված երգիծաբանությունից՝ մանկագրություն անցումը:

Պատճառահետևանքային մանրամասնությունների բացահայտման կողքին հոդվածում մատնանշվում է նաև այն դրույթները, որոնց շնորհիվ «Թատրոն. Բարեկամ մանկանց» պարբերականի ստեղծումն ու գոյությունը իրենց նպաստը բերեցին ոչ միայն օտարության մեջ

ապրող հայ երեխաների հայեցի կրթությանն ու դաստիարակությանը, այլև մանկագրության զարգացման ուղղությամբ ունեցած դրական ազդեցությանը:

XIX դարի երկրորդ կեսին Կ. Պոլսում բնակվող հայության ծանր կացությունը, ժամանակի քաղաքական խրթին իրադրության հանգամանքները, ազգի դաստիարակության ու մայրենիի պահպանության հիմնահարցերը, ինչպես նաև սպառնացող ձուլման մտահոգիչ վտանգը կանխազգալով՝ Հ. Պարոնյանը հանձն առավ ու ջանք չխնայեց հայկական մանկական գրականություն ստեղծելու համար:

Վերոգրյալ նկատառումները անհրաժեշտաբար հիմնավորում ու երևան են հանում մի կարևոր մտահանգում, որ «Թատրոն. բարեկամ մանկանց»-ի ստեղծման շարժառիթը եղել է միմիայն ազգային շահը հետապնդելը, ինչը լիովին արդարացնում է պարբերականի գոյության նպատակները:

Բանալի բառեր՝ «Թատրոն. բարեկամ մանկանց», Կոստանդնուպոլիս, ազգասիրություն, հայրենիք, հայ ժողովուրդ, քրիստոնյա, մանկական գրականություն, ազգային գաղափարախոսություն:

Л. Арутюнян

НЕОБХОДИМОСТЬ СОЗДАНИЯ «ТЕАТР, ДРУГ ДЕТЕЙ» АКОПА ПАРОНЯНА КАК ОРИЕНТИРА РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В статье автор представляет тщательное изучение мотивов создания журнала «Театр, друг детей» под редакцией Акопа Пароняна в Константинополе в 1876 году и влияния журнала на обзор западноармянской детской литературы.

Автор статьи подчеркивает и выделяет неблагоприятные условия и препятствия, созданные для патриотического воспитания западноармянских детей, проживающих в Константинополе, в силу исторических обстоятельств, явившихся прямым следствием бесчеловечной политики Турции по отношению к армянам. Параллельно рассматриваются самые основные мотивы появления Пароняна в области детской литературы и какие

обстоятельства послужили причиной перехода от сатиры к детской литературе.

Помимо раскрытия причинно-следственных деталей, в статье также указываются положения, благодаря которым создание и существование периодического журнала «Театр, друг детей» способствовало не только армянскому образованию и воспитанию армянских детей, проживающих в чуждой среде, но и положительному влиянию на развитие детской литературы.

Тяжелое положение армян проживающих в Константинополе во второй половине 19 века, обстоятельства сложной политической ситуации того времени, проблемы образования нации и сохранения родного языка, а также предчувствие тревожной опасности надвигающейся ассимиляции, навели Акопа Пароняна на мысль о создании армянской детской литературы, над которой он работал не жалея сил, со всей ответственностью.

Вышеприведенные соображения обосновывают и раскрывают истинные цели создания периодического издания <<Театр, друг детей>>: мотивом создания были национальные интересы, что полностью оправдывает цели существования журнала.

Ключевые слова: «Театр, друг детей», Константинополь, патриотизм, родина, армянский народ, христианин, детская литература, национальная идеология.

L. Harutyunyan

“THEATRE: FRIENDS TO CHILDREN” BY HAKOB PARONYAN AS AN ESSENTIAL FACTOR OF NATIONAL JUVENILE LITERATURE DEVELOPMENT

In the article, the author presents a thorough examination of the motivations for the creation of the periodical «Theatre: Friend to Children» by Hakob Paronyan in Constantinople in one thousand eight hundred seventy-six, and the impact of the periodical on Western Armenian juvenile literature.

The author of the article emphasizes and highlights the unfavorable conditions and obstacles created for the patriotic education of Western Armenian children living in Constantinople due to historical circumstances, which were the direct consequence of Turkey's inhuman policy towards Armenians. In parallel, Paronyan's main motivations for entering the field of juvenile literature and the circumstances leading to the transition from satire to juvenile literature are examined.

In addition to revealing the cause and effect details, the article also points out the provisions due to which the creation and existence of the «Theatre. Friend to children» periodical contributed not only to the Armenian education and upbringing of Armenian children living abroad, but also to the positive impact it had on the development of juvenile literature.

At the second half of the 19th century, anticipating the difficult situation of the Armenians living in Constantinople, the circumstances of the difficult political situation of the time, the obstacles of educating the nation and preserving the mother tongue as well as the worrisome threat of assimilation, H. Paronyan took responsibility and spared no effort in starting Armenian juvenile literature.

The above-mentioned considerations reveal an important inference that the motive of starting “Theatre: Friend to Children” pursued only national interest, that fully justifies the goals of the periodical's existence.

Key words: “Theatre: Friend to Children”, Constantinople, patriotism, homeland, armenian people, christian, children's literature, national ideology.

Հ. Պարոնյանի գրական գործերի ամբողջությունը հայ ժողովրդին անցյալից կտակված ազգային ինքնատիպությունը բնորոշող ժառանգություններից է: Երգիծաբանի անունն իր մահվանից շուրջ հարյուր երեսուներկու տարի հետո էլ բնավ չի սպառել իրեն և նույնիսկ ավելին՝ չի կորցրել իր անձի ու ստեղծագործության նկատմամբ ուշագրավությունը, ազգապահպան գաղափարախոսության արդիականությունն ու հնչեղությունը: Առհասարակ, ստեղծագործողը որքան էլ հանրահռչակ ու գրական արժեքով նշանակալի համարվի, միննույն է, նրա վսեմության ու հեղինակության գրավականը իր հարազատ ժողովրդի համար ստեղծվող ազգային գրականությունը սեփական ազգի շահերին ծառայեցնելն է, ի նպաստ դրա բարգավաճմանն ու առաջադիմությանը:

Գրական տարբեր շրջանակներ ցայսօր վերստին նոր վերաբերմունքով և չափանիշներով են փորձում բազմակողմանիորեն քննել Պարոնյանի ստեղծագործության «ստվերում թաքնված», բայց անհարժեշտաբար գոյության կոչված բաժինը՝ մանկագրությունը: «Ինչպես հայ գրականությունն ընդհանրապես, այնպես էլ նրա մանկական «զավակը» այդ տասնամյակներում,- նկատում է գրականագետ Լ. Կարապետյանը,- հասունության այս շրջանն ապրեց հասարակական-քաղաքական-տնտեսական նոր հարաբերությունների, մեր ժողովրդի կյանքում տեղի

ունեցող մեծ իրադարձությունների պայմաններում, որոնք, հասկանալի է, իրենց հիմնավոր կնիքը դրեցին նրա զարգացման ընթացքի վրա, և որոնց նա յուրովի արձագանքեց իր վերելքի ճանապարհին»¹:

Ազգասիրության բացառիկ դրսևորում է սքողված «Թատրոն. բարեկամ մանկանց»-ի լույս ընծայման նպատակադրման հիմքում: Տակավին մեր ժողովուրդը չի դադարում Պարոնյանին սոսկ որպես երգիծաբանության ասպարեզի վրա «փայլող» կարկառուն ներկայացուցչի ընկալել և գուցե վերջինիս խմբագրած առաջին հայերեն մանկական պարբերականը մանկական հանրագիտարանի տպավորություն է ստանում, սակայն այն իր հարկադիր ստեղծման հարկավորությամբ մի նոր արդեն բացված էջ է պարոնյանագիտության ուսումնասիրության պատմության մեջ: «Թուրքական իշխանություններն արևմտահայ մամուլին վերաբերվել են իբրև ազգային ինքնագիտակցության գործոնի, այդ իսկ պատճառով իրենց բոլոր կարելիություններով խոչընդոտել ու խափանել են նրա բնականոն գործունեությունը: Այսուհանդերձ, հայ մամուլը օգտագործել է իր սահմանափակ հնարավորությունները՝ քննադատական ու ճանաչողական բնույթի հրապարակումներով հասարակական միտքն առաջ մղելու համար»²:

«Թատրոն. բարեկամ մանկանց»-ի հրատարակման շարունակականությամբ պայմանավորված ի հայտ եկած խոչընդոտները շրջանցելով՝ Պարոնյանը, այնուամենայնիվ, երգիծաբանությունից դեպի մանկագրություն սահման շրջադարձ կատարեց: Այս կտրուկ բեկումը բնավ ո՛չ պատահականություն էր և ո՛չ էլ հպանցիկ բնույթ էր կրում, այլ արտահայտում էր մի ամբողջ ժամանակաշրջանի հայության ապագայի հարցերով մտահոգ մտավորականի դիրքորոշում: Իրարամերժ այս երկու հասկացությունների՝ մեկից մյուսին կտրուկ անցումը բացահայտում է Պարոնյան հրապարակախոսի ճշմարիտ ազգասիրությունը: «Ռուս-թուրքական պատերազմի հետ կապվող անցքերը,- համոզված է պատմաբան Ա. Խառատյանը,- ակտիվացրեցին խորհրդարանի օպոզիցիայի, այդ թվում և քրիստոնյա երեսփոխանների ընդդիմադիր տրամադրությունները: Պատերազմի ժամանակ սկսեց կիրառվել արևտահայերին տնտեսապես ծայր աստիճան կեղեքելու և ապա կանոնավոր գորքերի ու բաշիբոզուկների միջոցով նրանց բնաջնջելու օսմանյան պետական քաղաքականությունը: Օսմանյան խորհրդարանում առաջ քաշվեց հայերի հանդեպ քրդական վերնախավի վարքագծի հարցը.

¹ *Կարապետյան Լ., Հայ մանկապատանեկան գրականությունը XIX դ. վերջին տասնամյակներին և XX դ. սկզբին, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 2008, թիվ 2, էջ 178:*

² *Չափոնյան Գ. Ե, Արևմտահայ պարբերական մամուլի իրավական կացության պատմությունից (1860-1870-ական թթ.), Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Երևան, 2006, թիվ 3, էջ 207:*

առաջին անգամ հրապարակավ հայտնվեց, որ թուրքական կառավարությունը որդեգրել է հատուկ քաղաքականություն՝ այդ ուժը հանել հայերի դեմ և սրա ձեռքով իրականացնել Հայաստանը հայերից դատարկելու ծրագիրը»¹:

Ի՞նչ հիմնավորմամբ ենք իրավացի համարում մեր այն պնդումը, թե «Թատրոն. բարեկամ մանկանց» պարբերականի հրատարակման ձեռնարկումն ու տնօրինումը իրարահաջորդ երևույթների օրինաչափ ու անհետաձգելի կապակցվածություն էր ժամանակի արևմտահայ իրողության հանգամանքներում: Քանզի հենց ժամանակի հրամայականն էր, որ Պարոնյանը երեխաների հետ հայրաբար խոսելու ներհատուկ տաղանդի շնորհիվ հնարավորություն ունեցավ իր ստեղծագործության սլաքներն ուղղել դեպի մանկագրությունը: «Հիմնովին փոխուած են հիմա կեանքի պայմանները մեզի համար: Հիմա մենք չենք ապրիր մեր հայրենի հողերուն վրայ: Ցրուած ենք ի սփիւռս աշխարհի:

Ունինք լեզուի պայքար:

Ունինք ոգիի պայքար:

Ունինք հայրենիքի պայքար»²:

Աչքի առջև ունենալով երգիծաբանի խոր գիտակցությունը, ժամանակի մտահույզ իրատեսական նկատառումներն ու Կ. Պոլսի հայ երեխաների շրջանում ազգային դիմագծի պահպանման օժանդակմանն ուղղված անխուսափելի քայլերը՝ պատեհ առիթ է կրկին բանալ Պարոնյանի ջերմ հայրենասիրության արգասիքը հանդիսացող մանկական հանդեսի 1876 թվականի տարեվերջից փակված էջերը:

Ազգային շահերից ելնելով՝ գրողը ձեռնամուխ եղավ խմբագրելու «Թատրոն. բարեկամ մանկանց»-ն ու այն որպես մանկավարժական ուղղվածությամբ պարբերական՝ բանեցրեց իբրև փրկօղակ՝ հոգուտ հայկական ընտանիքների՝ օտար հողում ծնված երեխաների ազգային-հայրենասիրական դաստիարակության: «Դաստիարակենք մեր մանկունքն եւ ջանանք, որ մեր ազգային հին համբաւն անաղարտ մնայ, բարձրացնեն ազգային բարոյականութիւնը, որով միայն կարող կըլլանք Տէրութեան եւ օտարաց համարումն գրաւել: Կրթենք մեր զաւակները Աստուածպաշտութեան ու ուսմանց մէջ, թող զրկուի ամէն իրաւունքներէ այն մարդը՝ որ զաւակներ ունի եւ զանոնք դպրոց չի դրկեր, դպրոց ունի եւ հոգ չի տանիր անոր, եկեղեցի ունի եւ անհաւատարիմ է անոր: Մենք եկեղեցիներ,

¹ **Խառնադյան Ա.**, 1876 թ. Օսմանյան սահմանադրությունը հայ հասարակական մտքի գնահատմամբ, (1870-ական թթ.), *Պատմութիւն-բանասիրական հանդես*, 1981, թիվ 4, էջ 116-117:

² **Hairenik**, *The Oldest and Largest Armenian Dally in U.S.A.*, Boston, Vol. LV, No.12,682, Wednesday, January 6, 1954.

դպրոցներ ունիմք, սակայն մեր այս ազգային հաստատութիւնք՝ մեծամեծ բարեկարգութեանց եւ անոնց ապահովութիւնքն՝ մեծ ջանից կարօտ են»¹:

Պարոնյանը հարազատ ծնունդն է մի ազգի, որի կենսագրությունը վկայող վավերագրերում քիչ չեն արյունոտ էջերը: Պարոնյանական ժամանակաշրջանի քաղաքական որոշ իրողություններ իրենց հանգուցալուծումներով ժամանակի թելով գալիս հյուսվում են մեր օրերին ու ինչպես երկու դար առաջ, այնպես էլ հիմա, ցավոք, մենք կանգնած ենք ազգային ինքնությունը կորցնելու արհավիրքի առջև: Բնականաբար, այդօրինակ պայմաններում «Թատրոն. բարեկամ մանկանց»-ի ստեղծումը, նախասահմանված դերը, կշիռը արևմտահայության և ընդհանրապես հայ մանկագրության պատմության մեջ, կարելի է ասել, նույնն է, ինչպես որ հոգևորականի առաքելությունը Աստծուն, ազգին ու եկեղեցուն ծառայելը:

«Մասիս»-ի բերած բազմաթիվ փաստեր վկայում են, որ բացարձակ կամայականությունն էր թուրքական իրականության օրենքը, իսկ թանգիմաթի հրապարակած «ազատությունները»՝ դատարկ տառ միայն: Խոսք չէր կարող լինել ազգային հավասարության մասին, եթե քաղաքում օրը ցերեկով մի թուրք գավազանի հարվածով սպանում է հայ խանութպանի հղի կնոջը, որովհետև վերջինս, խառնվելով թուրքի չվճարած դուռուշների պատճառով առաջացած վեճին, փորձում է հաշտեցնել ամուսնուն և գնորդին: Իսկ հարցաքննության ժամանակ թուրքը սառնասրտությամբ պատասխանում է. «Այո, սպանեցի, ի՞նչ կըլլա եղեր. կեալուո չէ՞ մի» (1853, N 235, 307)²: Արևմտահայության առօրեական իսկական եղելությունների այսպիսի առանձին գրավոր փաստերի վերլուծությունների շարքը կարելի է թվել անվերջ: Մրանք զուտ նկարագրություններ չեն, այլ արտահայտում են թուրքական իշխանության վարած «հայասպան» գործելաոճը ներպետական կառավարման և արտաքին հարաբերությունների բնագավառներում: «XIX դարակեսն ու հետագա մի քանի տասնամյակները, հիրավի, բախտորոշ ժամանակաշրջան էին,- նկատում է գրականագետ Պ. Դեմիրճյանը,- Օսմանյան կայսրության լծի տակ տառապող հայ ժողովրդի համար: Ազգի ու հասարակության վերափոխման, առաջադիմության իրագործման ճանապարհին գլխավոր ուժը, իհարկե, երիտասարդությունն էր: Առաջ են գալիս եռանդուն ու կարող անհատներ՝ Ներսես Վարժապետյանը, Մինաս Չերազը, Ռեթես Պերպերյանը, Եղիա Տեմիրճիպաշյանը, Մատթեոս Մամուրյանը, Հակոբ Պարոնյանը և ուրիշներ, որոնք մեծ ջանքեր էին գործադրում հոգևոր ոլորտում, մանկավարժության, մամուլի, լեզվի,

¹ **Տամատևան Յ. արք.**, *Տարբեր փորձառությամբ յիշատակել Ներսէս Պատրիարքը, «Արևմտահայության հարցերու ուսումնասիրության կեդրոն» գիտահետազոտական հիմնադրամ*, 2021/11/30:

² *The History of the Armenian pereodical press (XVIII- XIX centuries), I Volume, Cairo, 2006, p. 239.*

գրականության, արվեստի բնագավառներում բարեփոխումների իրագործման համար»¹:

Ստորև առանձնացրել ենք Պարոնյանի՝ մանկագրությամբ հրապարակ գալու և «Թատրոն. բարեկամ մանկանց»-ի ստեղծման անհրաժեշտության ըստ էության ամենահիմնական դրդապատճառների քննության իրարահաջորդ բացահայտումների հերթականությունը.

• Մանկագրության ասպարեզ մուտք գործելն արդեն իսկ վկայում է, որ Պարոնյանը գալիս էր նոր ասելիքով և ծրագրով: Գալիս էր լրացնելու ժամանակի գործող կրթական հաստատություններում գոյություն ունեցող կրթական համակարգի վրիպումները:

• Քննարկվող ժամանակաշրջանում ծայր առած աշխարհաքաղաքական իրադարձություններն ու բռնակալ Թուրքիայի՝ արևմտահայության հանդեպ իրականացվող բիրտ քաղաքականությունը ենթադրում էին, որ հայ ժողովուրդը կանգնած է լեզվի, դավանանքի, ազգային ավանդույթների կորստյան և ձուլման սպառնալիքի առջև: Կշեռքի նժարին դրված էր ազգային հարցը:

• Կ. Պոլսում բնակվող արևմտահայ ընտանիքներում բավարար չափով գոյություն չունեցող քաղաքակրթվածության մակարդակն ու երեխաների հայեցի դաստիարակության համար ստեղծված անբարենպաստ միջավայրը ևս իր ազդեցությամբ չի վրիպել հեղինակի սուր՝ թափանցող հայացքից:

«Աճող սերնդի համակողմանի դաստիարակության գործում հասարակական դաստիարակչական մի շարք գործոնների շարքում վճռական դերը պատկանում է ընտանիքին: Ընտանիքը նախադպրոցական երեխաների դաստիարակության հիմնական օջախն է, որտեղ մշակվում են դրական կամ բացասական հատկանիշները, ցանվում այնպիսի սերմեր, որոնցից աճած ծաղիկները կարող են լինել կա՛մ բուրումնավետ, կա՛մ դառնահոտ»²:

Ազգային հարցը «Թատրոն. բարեկամ մանկանց»-ի ստեղծման գործում ունի միանգամայն տրամաբանական մեկնություն: Հայապահպանությունը առաքելություն է և հայ ժողովուրդը՝ ապրելով հայրենիքի սահմաններում կամ դրանից դուրս, առաջին հերթին իր մեսրոպատառ հայերենով է մնում իր կոչմանը հավատարիմ:

¹ **Դևիրճյան Պ.**, Գարեգին Սրվանձտյանցի բանահավաքչական ու ազգագրական գործունեությունը, Պատմա-բանասիրական հանդես, 2022, թիվ 1, էջ 123:

² **Այրաբետյան Գ. Գ.**, Вопросы самовоспитания детей в семье, Вестник общественных наук, н. 3, Ереван, 2016, с. 284.

Պարոնյանը հարկ եղածի պես ճշգրիտ էր գնահատում արևմտահայ¹ երեխաների աննախանձելի դրությունը հատկապես այն դեպքում, երբ հարցը վերաբերում էր նրանց ազգային դաստիարակությանը: Բնավ հեշտ գործ չէ մանկական գրականությունը ծառայեցնել ազգային-կրթական խնդիրներ լուծելու համար: «Եվ հայրենասիրության այս դասը,- նկատում է գրականագետ Լ. Կարապետյանը,- Պարոնյանը հիմնականում ավանդում էր թերթում զետեղված պատմական բնույթի նյութերով, զրույցներով, պատմվածքներով, բանաստեղծություններով («Մեծ Ներսես Կաթողիկոս և Պապ Թագավոր», «Արամ Հայկազյան», «Առ հայրենիս», «Կեռասը», «Մասիս լեռը», «Ազգիս պաշտպան Վարդան Մամիկոնյան» և այլն): «Առ հայրենիս» բանաստեղծության մեջ հայ պանդուխտի կարոտի հորդացող զգացումները միահյուսված են մայր ժողովրդին արմատներից կտրող թշնամիների հանդեպ ատելության և վրիժառության զգացումներին: «Կեռասը» պատմվածքի փոքրիկ հերոսներն ապրելու և պայքարելու օրինակ են համարում հայրենիքի ազատության համար մարտնչող հերոսներին²:

Պարոնյանի ուսերին դրված պատասխանատվության ահռելի կշիռը գնահատել փորձելու համար բավական է միայն մատնացույց անել այն հարակից մանրամասնությունը, որ նա ստեղծագործում էր հայրենիքից հեռու ապրող երեխաների համար, որոնք, օտարության մեջ ծնված լինելով, հայրենասիրության շատ դասեր հենց պարբերականի շնորհիվ պիտի ստանային: «Արամ Հայկազյան» պատմական ակնարկի նկարագրության տեսարանում Պարոնյանը ոչ միայն ի ցույց է դնում Արմենիայի տիրակալ Հայկյան Արամ նահապետի (մ.թ.ա.1827 - մ.թ.ա.1769թթ. Հայկազունիների արքայատոհմի վեցերորդ փոխանորդ) քաջությունն ու կատարած սխրագործությունը, այլև որպես պատմական անձնավորության օրինակ է ներկայացնում երեխաներին, ով չորժեց սեփական երդումը և իրագործեց մեր երկիրը օտար նվաճողներից ազատագրելու ծրագիրը: «Եւ իրացընէ այս ըրած ուխտն իրօք կատարեց, ինչպէս որ կը կարդանք Հայոց պատմութեան մեջ. Արամ յաղթեց Մարաց և գերի բռնեց զՆիւքար:

Հայկազանց թագաւորութեան ժամանակ Արամ Հայ իշխաններէն ամենէն երեսնին եղաւ, ինքն էր, որ Հայ ազգն օտար ազգաց առջն պատկառելի ըրաւ

¹Պատմական հանգամանքների բերումով արևմտահայ հատվածի հրապարակախոսական միտքն ու լրագրական արվեստը ձևավորվել են սկսել Թուրքիայի հայաշատ կենտրոններից մեկում՝ Կոստանդնուպոլսում: 1832 թ. այնտեղ լույս է տեսել արևմտահայ անդրանիկ թերթը՝ «Լրտ գիր»-ը: Մանրամասն տե՛ս **Гукасян В. Г.**, *Формирование Константинопольской армянской печати и публицистики (1832-1853)*, Ереван, 1975, с.5.

²**Կարապետյան Լ.**, *Արևմտահայ մանկապատանեկան գրականության պատմության ուրվագիծ*, Պատմա-բանասիրական հանդես, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., Երևան, 2008, թիվ 2, էջ 108:

մեծամեծ քաջութիւններով, այնպէս որ օտարագգիք մեր ազգն Արամայ անունովն սկսան կանչել Արամեան, Արմէնի, կամ Էրմէնի»¹:

Բավականաչափ զգալի է հայրենասիրական ոգի առաջացնող ու հանուն հայրենիքի ազատության՝ անձնագոհության պատրաստ սերունդ աճեցնելու Պարոնյանի ցանկությունը, ինչի լիիրավ ապացույցներն են հայ երեխաների համար խմբագրված պատմական անցյալի նկարագրությունների արդյունքում ազգային արժանապատվություն առաջացնող պատմությունները: «Ժամանակի հայ գրողների մեծ մասը ևս սերտորեն կապված է եղել դպրոցի հետ, քանի որ հասարակական գործունեության այլ ասպարեզներ գրեթէ չկային, և նրանք իրենց հայրենասիրական պարտքն էին համարում ծառայել ժողովրդի կրթության գործին: Այսպիսով, մինչև 1870-ական թվականները և՛ արևելահայ, և՛ արևմտահայ իրականության մեջ կրթության ու լուսավորության գործը առաջընթաց էր կատարել»²:

Պարոնյանը ոչ միայն անմասն չմնաց, այլև այնքան խորագիտություն ու կամային հատկանիշներ հանդես բերեց, որ ունենալով չգոհացնող օրինաչափ նախադրյալներ՝ դարձավ նախադպրոցական ու դպրոցական ցածր դասարանի երեխաների աջակիցը, չէ՞ որ հենց նրանք են հայ ժողովրդի ապագայի առհավատցյան, հայոց լեզվի և ազգային ավանդույթների կրողն ու շարունակողը: «Երգիծաբանն առանձին խոսակցության նյութ է համարում հայ հասարակության կենցաղը, բարքերը, կրթությունը, դաստիարակությունը, գործունեությունը, գաղափարներն ու նպատակները «ուղիղ ճանապարհի» վրա դնելու, «ազգի վերականգնման» խնդիրները հասարակության բոլոր շերտերի, բոլոր ուժերի գլխավոր նպատակը դարձնելու հարցերը: Էական է համարում, որ ազգի ուժերը նպատակադիր, ծրագրված աշխատանքի լծվեն. անհրաժեշտ է ժողովրդի նոր սերնդին նախապատրաստել մեծ գործեր կատարելու»³:

Պատկառանք է ներշնչում Պարոնյան հայ մտածողի բերած ավանդը մանկագրության զարգացման ուղղությամբ գործնական քայլեր կատարելու տեսանկյունից: Երգիծաբանը լավ էր հասկանում, որ երեսփոխանների ու ջոջերի հետ խոսելու արդեն սովորական դարձած «ծաղրի» լեզուն երեխաների համար ոչ միայն անհասկանալի ու խորթ կլինի, այլև անընդունելի: «Մանկան տարիքը պահանջում է առանձնահատուկ

¹ «Թատրոն. բարեկամ մանկանց», կիսամյա պատկերագրող հանդես, Կ. Պոլիս, 1876, թիվ 21, էջ 165:

² **Երկանյան В. С.**, *Армянская школа в 1800-1870 гг., Вестник общественных наук, н. 4, Ереван, 1971, с. 50.*

³ **Գլչյան Ա.**, Հակոբ Պարոնյանը Հայկական հարցի մասին, *Լրաբեր հասարակական գիտությունների*, ՀՀ ԳԱԱ, Երևան, 2006, թիվ 1, էջ 118:

մոտեցում երեխայի նկատմամբ ոչ միայն մանկավարժից,- համոզված է գրականագետ Ա. Գլջանը,- այլև գրողից: Մանկագիրը գործ ունի, ինչպես հեղինակն է պատկերավոր ձևով ասում՝ «նոր միայն աշխարհ մտնող անփորձ ճանապարհորդի» հետ, աշխարհ, որն իր անբավ «ինչու»-ներն է առաջադրում դեռևս կենսափորձ չունեցող մանկանը: Մանկական գրողը գործ ունի կոնկրետ տարիքի երեխաների հետ, պարտավոր է հաշվի առնել այդ տարիքի առանձնահատկությունները¹: Այդ իսկ պատճառով, «Թատրոն. բարեկամ մանկանց»-ը խմբագրելիս, գրողը հաշվի է առել այն բոլոր յուրահատկությունները, որոնք վերաբերում են երեխաներին ու մանկագրությանը:

Գուցե հենց սա է ամենաճշմարտացի պատճառաբանությունը, որի շնորհիվ Պարոնյանի պարբերականը կարողացավ կենսական կարևոր իր նշանակությամբ մնալուն տեղ զբաղեցնել և ճանապարհ հարթել հետագայում լույս տեսած մյուս հայկական մանկական պարբերականների շարքում: «Պարոնյանը արդարամիտ մարդ էր և ոգեշնչված էր մեծագույն բարոյական քաջությամբ: Նա ատում էր կեղծավորությունը և կարեկցում էր խեղճերին: Նա իր երգիծանքները հավասարապես ուղղում էր թե՛ կրոնական և թե՛ աշխարհիկ առաջնորդներին՝ մեղադրելով պատրիարքներին և Ազգային ժողովի անդամներին՝ իրենց անգործունակության, դպրոցների աշխատակիցներին՝ իրենց տգիտության և ֆավորիտիզմի համար, հարուստներին՝ իրենց այլասերվածության համար»²:

Գալիքի սպասումով լիահույս ենք, որ պարոնյանական մանկական ստեղծագործությունների ուսումնասիրությունների շղթան ոչ միայն կընդլայնվի, այլև ժամանակի ընթացքում կձեռնարկվեն գործնական քայլեր՝ հանդիսատեսին հնարավորություն կընձեռնվի Պարոնյանի կատակերգությունների կողքին բեմադրված տեսնել մանկական ստեղծագործությունները նույնպես: Հայոց վարքաբանին վերաբերող նրա մի շարք դիտարկումներ ազգային ինքնաճանաչման և հանրային-պետական կյանքի կարգավորման համար այժմ, թերևս, ավելի գործադրելի են,- գրում է պրոֆեսոր Վ. Միրզոյանը,- քան իր ժամանակին են եղել: Եվ միգուցե հենց այսօր է պահը՝ նորովի ըմբռնելու հայոց խորամուխ վարքաբանի, հայ ազգայնականության կարկառուն ներկայացուցչի տեսական ժառանգությունը: Վստահությամբ կարող ենք ասել, որ Հակոբ Պարոնյանի

¹ **Դանիելյան Գ.,** *ԻՄ. Մ. Գյուլնազարյան, Ալևարկներ հայ մանկական գրականության պատմության, գրախոսություն, Պատմա-բանասիրական հանդես*, 1962, համար 3, էջ 234:

² **Agop Jack Hacikyan, Gabriel Basmajian, Edward S. Franchuk, Nourhan Ouzounian, The Heritage of Armenian Literature: From the eighteenth century to modern times, Volume III, Wayne State University Press, 2000, p. 407.**

դարը նոր է սկսվում»¹: «Թատրոն. բարեկամ մանկանց» պարբերականը իր առջև սահմանած առաջադրանքը վեր է հանել ազգային օգտակարությունից և այն հասցրել ամբողջ մարդկությանը վերաբերող համամարդկային սահմանագծի:

Գրականություն

1. **Վարապետյան Լ.**, Հայ մանկապատանեկան գրականությունը XIX դ. վերջին տասնամյակներին և XX դ. սկզբին, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 2008, թիվ 2, էջ 178:
2. **Չատինյան Գ. Ե**, Արևմտահայ պարբերական մամուլի իրավական կացության պատմությունից (1860-1870-ական թթ.), Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Եր., 2006, թիվ 3, էջ 207:
3. **Խառատյան Ա.**, 1876 թ. Օսմանյան սահմանադրությունը հայ հասարակական մտքի գնահատմամբ, (1870-ական թթ.), Պատմա-բանասիրական հանդես, 1981, թիվ 4, էջ 116-117:
4. **Hairenik**, The Oldest and Largest Armenian Dally in U.S.A., Boston, Vol. LV, No.12,682, Wednesday, January 6, 1954.
5. **Տամատեան Յ. աբղ.**, Տարբեր փորձառութեամբ յիշատակել Ներսէս Պատրիարքը, «Արևմտա-հայութեան հարցերու ուսումնասիրութեան կեդրոն» գիտահետազոտական հիմնադրամ, 2021/11/30:
6. The History of the Armenian pereodical press (XVIII- XIX centuries), I Volume, Cairo, 2006, p. 239.
7. **Դեմիրճյան Պ.**, Գարեգին Սրվանձտյանցի բանահավաքչական ու ազգագրական գործունեությունը, Պատմա-բանասիրական հանդես, 2022, թիվ 1, էջ 123:
8. **Айрапетян Г. Г.**, Вопросы самовоспитания детей в семье, Вестник общественных наук, н. 3, Ер., 2016, с. 284.
9. **Гукасян В. Г.**, Формирование Константинопольской армянской печати и публицистики (1832-1853), Ереван, 1975, с.5.
10. **Վարապետյան Լ.**, Արևմտահայ մանկապատանեկան գրականության պատմության ուրվագիծ, Պատմա-

¹ **Միրզոյան Վ.**, Հակոբ Պարոնյանը՝ հայոց վարքաբան, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», թիվ 2, Երևան 2015, էջ 73:

բանասիրական հանդես, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., Եր., 2008, թիվ 2, էջ 108:

11. «Թատրոն. բարեկամ մանկանց», կիսամյա պատկերազարդ հանդես, Կ. Պոլիս, 1876, թիվ 21, էջ 165:

12. **Ерканян В. С.**, Армянская школа в 1800-1870 гг., Вестник общественных наук, н. 4, Ер., 1971, с. 50.

13. **Գլջյան Ա.**, Հակոբ Պարոնյանը Հայկական հարցի մասին, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, ՀՀ ԳԱԱ, Եր., 2006, թիվ 1, էջ 118:

14. **Դանիելյան Գ.**, Խ. Մ. Գյուլնազարյան, Ակնարկներ հայ մանկական գրականության պատմության, գրախոսություն, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1962, համար 3, էջ 234:

15. **Agop Jack Hacikyan, Gabriel Basmajian, Edward S. Franchuk, Nourhan Ouzounian**, The Heritage of Armenian Literature: From the eighteenth century to modern times, Volume III, Wayne State University Press, 2000, p. 407.

16. **Միրզոյան Վ.**, Հակոբ Պարոնյանը՝ հայոց վարքաբան, Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի, թիվ 2, Եր. 2015, էջ 73:

Նյութը ներկայացվել է 04.05.2023,

գրախոսման է ուղարկվել, 25.05.2023,

տպագրության ընդունվել 22.06.2023:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ԱրՊՀ

գրականության և ժուռնալիստիկայի ամբիոնը: